

San u prozama Ksavera Šandora Gjaskog

Štulec, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:133388>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**



FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i engleskog jezika i
književnosti

Petra Štulec

San u prozama Ksavera Šandora Gjalskog

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i engleskog jezika i
književnosti

Petra Štulec

San u prozama Ksavera Šandora Gjalskog

Završni rad

Humanističke znanosti, Filologija, Kroatistika

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2020.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 7.9.2020.

Petra Stulčić, 0122226501 ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Ksaver Šandor Gjalski rođen je u Gredicama kraj Zaboka na obiteljskom imanju u Zagorju, 26. listopada 1854. godine. Pravo ime mu je Ljubomil Tito Josip Franjo Babić. Pseudonim Ksaver Šandor Gjalski preuzeo je 1884. od oca majke Helene, Franje Ksavera Šandora Gjalskoga. Iako se s književnopovijesnoga stajališta može smatrati realinom, njegovo književno stvaranje obilježava i niz tendencija koje sežu od kasnoga romantizma do modernizma. Ciklus Ksavera Šandora Gjalskog možemo protumačiti kao sud koji svojim zakonima plete mrežu u koju upliće ljudski individuuum te ga naposljetku steže smrtonosnim zagrljajem. Prema tome, san je bitna spojnica između realnog i irealnog kod Gjalskog. Njegovi prozni tekstovi ukazuju na varijabilnost poetičke paradigme: od težnje za društvenopovijesnim oblikovanjem dinamike, primjerice *Pod starimi krovovi*, preko modernističkog tematiziranja tragizma sofisticiranog pojedinca, koji vlastitu egzistenciju ostvaruje razlikujući se od milieua kojemu pripada, u primjeru *Janka Borislavića i Radmilovića* te do skretanja u prostore fantastičnoga modela, koje je vidljivo u prozama *San doktora Mišića*, *Anđeo* te *Notturmo*. Arhetipski motivi rođenja i smrti koji sadržavaju okultno i mistično kod *Sna doktora Mišića*, *Anđela* i *Noturna* su ti koji naglašavaju odstupanje od realističke poetičke matrice koja predstavlja njegov raniji rad. Ovaj će se završni rad baviti snom u psihološkom smislu i to će se provesti kroz djela *Janko Borislavić*, *Ljubav lajtnanta Milića*, *San doktora Mišića* te pripovijetci *Na groblju*. Suprotno tome, san kao cilj provest će se kroz djela *U noći* i *Pod starim krovovima*. Te će analize prikazati kako proročanski sni i izvanredna želja za napretkom mogu dovesti do potpunog razočaranja i propadanja osobe.

Ključne riječi: Ksaver Šandor Gjalski, san, *Janko Borislavić*, *Ljubav lajtnanta Milića*, *San doktora Mišića*, *Na groblju*, *U noći*, *Pod starim krovovima*

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Život i stvaralaštvo Ksavera Šandora Gjalskog.....	3
3. Realizam i modernizam kod Gjalskog.....	6
4. San kao psihološko sredstvo.....	9
4.1. Odnos sna i filozofije u <i>Janku Borislaviću</i>	10
4.2. Odnos sna i ljubavi u <i>Ljubavi lajtnanta Milića</i>	12
4.3. Odnos sna i okultizma u <i>Snu doktora Mišića</i>	14
4.4. Odnos sna i tragedije u <i>Na groblju (Pod starim krovovima)</i>	17
5. San kao cilj.....	19
5.1. Odnos sna i karijere u <i>U noći</i>	20
5.2. Odnos sna i propasti aristokracije u <i>Pod starim krovovima</i>	23
6. Zaključak.....	27
7. Literatura.....	29

1. Uvod

Ovaj završni rad bavit će se snom u prozama Ksavera Šandora Gjalskog. Proze koje će biti analizirane su *Janko Borislavić*, *Ljubav lajtnanta Milića*, *San doktora Mišića*, *Na groblju*, *U noći* i *Pod starim krovovima*. Što je zanimljivo, Gjalski se nije odlikovao kao izvrstan đak, već je u slobodno vrijeme čitao romane, a u školi prolazio pomoću neobičnog pamćenja. (Gjalski, 1996: 318) Prvi roman kreće pisati u tajnosti s dvanaest godina te tada na početku svoje karijere priznaje da je sanjar. Ciklus Ksavera Šandora Gjalskog možemo protumačiti kao sud koji svojim zakonima plete mrežu u koju upliće ljudski individuuum te ga naposljetku steže smrtonosnim zagrljajem. Što je zanimljivo, čovjekovu dušu moguće je otkriti upravo putem snova. (Galić, 2002: 47) Prema tome, san je bitna spojnica između realnog i irealnog kod Gjalskog. Gjalskog je tijekom cijeloga života pratila intenzivna potreba da neprestano traži odgovore na neka opća, univerzalna pitanja, vezana uz ljudsko postojanje, a nesumnjivo poticana zagorskim dvorom, koji je svakim detaljem pobuđivao bogatu kombinatoriku mladačke mašte, kao i eksterijerima oko dvorca, nudeći smisao i osjećaj za skladnost, ali i nužnost razmišljanja o ljudski još uvijek nedokučivim tajnama prirode. (Šicel, 1984: 17) Preuzimanje pseudonima Ksaver Šandor Gjalski od majčine strane obitelji, jasno dokazuje emocionalnu vezu pisca s majkom. Nju je opisao kao umnu i neizrecivo dobru gospođu koja je bila ljubljena kako od seljačkoga svijeta tako i od gospode. Odlikovala se toplim čuvstvom, plemenitim srcem i sanjarskom dušom koja je uživala u fantazijama romantičnih pisaca. Prema tome, nije čudo da je prototip majke poslužio za njegove idealizirane literarne ženske junakinje. (Šicel, 1984: 23) Što se tiče njegove osobnosti i dara za pisanje, Gjalski je bio introvertiran, usamljen i najsretniji kada se mogao prepustiti svojoj mašti. Pa kaže:

„Meni se kano djetetu gotovo prikazivale teške i žalosne strane života, kano da sam ih naslućivao i predosjećao pa kao da sam imao oštro oko za svu tu bijedu i grdobu ljudsku i nedoglednu njezinu smiješnost. Stoga sam bio neveseo gotovo žalostan dječarac, kojemu se nisu sviđale igre malih sudrugova, već sam se najradje sam prepuštao svojim mislima i svojemu maštanju. Zato sam veoma, veoma rano grabio za knjigom pak najvolio čitati i čitati.“ (Šicel, 1984: 45)

Prema tome, opisan je kao vrlo osjećajna osoba koja uvijek težeći za općom harmonijom, ali i neprestano suočena s neumitnošću sudbine i bezosjećajnošću vječne prirode, rješenje traži u ljubavi i samilosti. (Šicel, 1984: 132-133)

U ovome završnom radu prvo će se objasniti san kao psihološko sredstvo kroz djela *Janko Borislavić*, *Ljubav lajtnanta Milića*, *San doktora Mišića* te pripovijetke *Na groblju*, a zatim će se objasniti san kao cilj kroz djela *U noći* i *Pod starim krovovima*. Kod *Janka Borislavića* sni otkrivaju životinjsku stranu njegove duše, što dovodi do živčanog sloma i pokušaja samoubojstva. Suprotno tome, doktor Mišić, iako ima požudne snove, uspijeva gledati na ljubav kao nešto čisto. Milić u *Ljubavi lajtnanta Milića* sanjajući o mrtvoj zaručnici otkriva svoju ultimativnu smrt, dok Batorić dokazuje snagu proročanskih snova kada u pripovijetci *Na groblju* predvidi smrt seljaka Blaža. Da ciljevi ponekad ne uspiju dokazuje se u *U noći* i *Pod starim krovovima*. Petar Krešimir Kačić u romanu *U noći* shvaća da njegovi politički snovi moraju propasti u svrhu ljubavi prema Ružici, dok Kornel Batorić u *Pod starim krovovima* otkriva kako se trebao ranije oženiti i ne toliko raditi na političkoj karijeri kako ne bi ostao potpuno sam i zapušten. Što je zanimljivo, novela *Pod starim krovovima*, proza je koja po ocjeni gotovo svih dosadašnjih Gjalskijevih kritičara predstavlja najbolje i najcjelovitije njegovo literarno ostvarenje. (Šicel, 1984: 91) Gjalski je prvi pisac u hrvatskoj književnosti koji je ušao u svijet građanskog društva svoga vremena i tu znao otkriti neka bitna obilježja socijalnih, ekonomskih i političkih kretanja te društvene formacije. Iako i sam opterećen svojom vlastitom prošlošću, Gjalski je kao umjetnik uspio smoći snage te literarno zabilježiti i ukazati objektivno na neke realne društvene procese koji nisu uvijek odgovarali njegovim etičkim i emocionalnim zasadama. (Šicel, 1984: 162-163) Što se tiče njegova pristupa stvaranju, Gjalski u liku čovjeka kao individualnosti, u pokušaju humanizacije svoje proze, pokazujući gotovo uvijek tragične sudbine, temeljno izvorište tragičnom udesu čovjekove sudbine vidi u nespoznatljivim zakonima prirode. (Šicel, 1984: 135) Cilj ovog završnog rada jest objasniti kako proročanski sni imaju svoju važnost i dubinu te kako zahtjevan rad na karijeri ne znači uvijek pobjedu i nadmoćnost.

2. Život i stvaralaštvo Ksavera Šandora Gjalskog

Ksaver Šandor Gjalski rođen je u Gredicama kraj Zaboka na obiteljskom imanju u Zagorju, 26. listopada 1854. godine. (Gjalski, 1996: 316) Napisao je sam svoj životopis te za svoje rođenje kaže ovo:

„U petak sam se rodio, (26. oktobra 1854.) nešto prije ponoći. Moj prvi glas novorodjenčeta bio je popraćen udaranjem stare dvjestogodišnje ure, kojim je najavljala dvanajst sati ili kako je u ono još romantično u nas doba primalja, valjda takodjer romantična, inače supruga felčera iz obližnjeg trgovišta, uskliknula: Die Geisterstunde!“ (Gjalski, 1996: 316)

Naime, petak je dan kojemu konotiraju loša predskazanja koja su se prema njegovim riječima i dogodila jer je dojilja izgubila mlijeko i morali su ga hraniti bez ženskoga mlijeka. (Sablić - Tomić, 2000: 102) Životopis je pisan u prvome licu u četrdeset i četvrtoj godini života autora, koji je u njemu nastojao ukazati kako se zadovoljenje osobnoga identiteta ne ostvaruje kroz društveno-politički kontekst, već samoostvarivanjem individualne egzistencije u njemu. (Sablić - Tomić, 2000: 101) Umire također u Gredicama, 6. veljače 1935. godine. Pravo ime mu je Ljubomil Tito Josip Franjo Babić. Pseudonim Ksaver Šandor Gjalski, preuzeo je 1884. od oca majke Helene, Franje Ksavera Šandora Gjalskoga. (Hrvatski biografski leksikon)¹ Prema tome, u veljači 1884. izlazi crtica o Batoriću pod tim pseudonimom. (Gjalski, 1996: 325) Potomak je obitelji Babić kojoj je Karlo VI. Habsburgovac dodijelio plemstvo 1716. Otac mu je Tito Babić, vlastelin i odvjetnik, kotarski sudac u Začretju, kasnije podžupan i upravitelj Varaždinske županije, narodni zastupnik u Hrvatskom saboru te poslanik u Ugarsko-hrvatskom saboru. Dakle, njegov je otac od mladosti pristaša hrvatskoga narodnog preporoda. (Hrvatski biografski leksikon)² Prema tome, Gjalski svoga oca opisuje kao osobu koja je ljubila slobodu: „Po nazorima svojim bio je pravo diete prve polovice deventajstog vieka, te je cienio i ljubio slobodu nad sve ino, pak baš za to bijaše od prvog početka pristaša Gajev i ilirizma, a magjarsko nastojanje za supremacijom bilo mu u dušu ogavno i mrzko.“ (Gjalski, 1996: 317)

Dakle, očevi nazori vidljivi su u romanu *U noći*: „Ali ja želim biti slobodan, raditi u korist naroda i domovine. - A da, vama se još vrzu glavom takve misli. Slobodan! Tko je slobodan?

¹ Navedene činjenice preuzete su s internetskog izvora Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zadnja posjeta 9. 7. 2020. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6841>

² Navedene činjenice preuzete su s internetskog izvora Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zadnja posjeta 9. 7. 2020. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6841>

Sve je to idejalizam, koji pristaje dvadesetgodišnjemu mladiću, ali ne čovjeku koji ima već dužnosti prema jednome biću.“ (Gjalski, 1996: 131)

U ranoj je mladosti oduševljeni pravaš, zatim pristaje uz ideje Šenoina i Strossmayerova slavenofilstva i prihvaća projekt unitarnoga jugoslavenstva te najposlije završava političku karijeru kao federalist. (Hrvatski biografski leksikon)³ Prema tome, Gjalskovo promicanje Kvaternika također je vidljivo u *U noći*: „Dakako, ljubav k hrvatstvu, k slavnomu ovomu imenu, k svetoj ovoj krvlju djedova natopljenoj zemlji, ova se ljubav često plašila pred gorostasnom onom slikom daleke budućnosti, u kojoj je Hrvatska imala biti tako malena, tako neznatna! - Bolić pak prišaptavao mu riječima Eugena Kvaternika čarobno geslo: "Velika Hrvatska!" (Gjalski, 1996: 55)

Uz sve to, Gjalski u svojim djelima uvodi i kritiku iliraca u liku Cinteka:

„Ja sam bil zaslepljen, a sada sam progledal. Kaj da ja budem "Ilirac", gdje su nam Ilirci pomogli do Bachove strahovlade, do silnih poreza, do zabrane duhanske, do skupe soli - ah - sve zlo od onda! Pa meni tako biva, koji sam radi toga nesretnoga Ilirizma bio u večitu boju s pokojnim svojim ocem - koji sam radi Iliraca prestal u školu da idem - pa iz "gramatike" već izašel i tako nisam svršil nauku. A da sam svršil, gde bi ja bil! Ne bi trebal sada da purane vozim u grad na trg.“ (Gjalski, 2005: 139)

Što je zanimljivo, nije se odlikovao kao izvrstan đak, već je u slobodno vrijeme čitao romane, a školu prolazio pomoću neobičnog pamćenja. (Gjalski, 1996: 318) Prvi roman kreće pisati u tajnosti s dvanaest godina te tada na početku svoje karijere priznaje da je sanjar: „Bio sam najme kao diete velik – veoma velik sanjar. Čitave sate znao bih prosjedjeti kod prozora, zjati i buljiti u nebo i puštati slobodna maha mašti.“ (Gjalski, 1996: 319)

Dakle, Gjalski u svojim djelima unosi privatne priče. Naravno, priče su izmišljene u kojima se nazire i društveno-politička matrica, ne samo vremena kada je živio, već i drugih vremena koja čine odmak od glavnoga tijeka radnje radi njegova usporavanja, objašnjavanja događaja ili autointerpretiranja književnih tekstova, kao i vlastite književne poetike. Cilj je bio uvjeriti čitatelje da misle kako autor uzima iz svoga života modele, ali su to ipak bile samo sanje, jer kako i sam autor kaže: „A ipak bile su to kreacije mojih sanja - moje fantazije....“ (Sablić-Tomić, 2000: 103)

³ Navedene činjenice preuzete su s internetskog izvora Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zadnja posjeta 9. 7. 2020. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6841>

Nadalje, nakon pisanja socijalističkog romana pod naslovom *Sin budućnosti*, napisao je i prvu realističnu novelu imenom *Tinka*. Ta je novela izgubljena. Međutim, ljubavni interes glavnoga lika *U noći* biva upravo lijepa, šepava Tinka. (Gjalski, 1996: 323) Taj roman prikazuje neuspješnu ljubav protagonista Petra Krešimira Kačića koji je zaljubljen u Tinku, dok je ona maštala o Petru Hojkiću: „I njemu je gotovo duša gorjela i srce se bacalo od razmiljenosti, ganuća, požude. Dok je Tinka sjedila na oko spokojna i ne mičući se, on je kao podrvonio.“ (Gjalski, 1996: 51)

1873. godine Gjalski polaže državni ispit i upisuje se na bečko sveučilište. Uzor mu bijaše Turgenjev, koji mu postaje pratilac u duhu. (Gjalski, 1996: 323) Radio je u državnoj službi te se u Virovitici upoznao sa suprugom Villmom Gönnerovom. (Gjalski, 1996: 325) Što se tiče njegovih djela, prozni tekstovi ukazuju na varijabilnost poetičke paradigme: od težnje za društveno-povijesnim oblikovanjem dinamike, primjerice *Pod starimi krovovi*, preko modernističkog tematiziranja tragizma sofisticiranog pojedinca, koji vlastitu egzistenciju ostvaruje razlikujući se od milieua kojemu pripada kod *Janka Borislavića* i *Radmilovića*, do skretanja u prostore fantastičnoga modela u djelima *San doktora Mišića*, *Anđeo* i *Notturmo*. (Sablić - Tomić, 2000: 100) Arhetipski motivi rođenja i smrti, koji se pune okultnim i mističnim kod *Sna doktora Mišića*, *Anđela* i *Noturna* su ti koji naglašavaju odstupanje od realističke poetičke matrice koja predstavlja njegov raniji rad. (Sablić - Tomić, 2000: 102) Djela su mu prevedena na: bugarski, češki, engleski, francuski, makedonski, njemački, poljski, ruski, slovački, slovenski, švedski i talijanski jezik. Dvaput je obnašao dužnost predsjednika Društva hrvatskih književnika, od 1903. počasni je član JAZU, a od 1905. dopisni član SANU. (Hrvatski biografski leksikon)⁴

⁴ Navedene činjenice preuzete su s internetskog izvora Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zadnja posjeta 9. 7. 2020. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6841>

3. Realizam i modernizam kod Gjalskog

Iako se s književnopovijesnoga stajališta može smatrati realinom, njegovo književno stvaranje obilježava i niz tendencija koje sežu od kasnoga romantizma do modernizma. Kao što je već objašnjeno, Gjalski je u svojim pripovijestima i romanima obuhvatio najveći tematski raspon. Bio je otvoren prema različitim književnim i političkim strujanjima, prema nekima pomalo pomodan i nekritičan te je prošao dugu književnu stanku, koju je 1915. prekinuo novelom *Ljubav lajtnanta Milića*, o kojoj će kasnije biti riječi. Za Gjalskoga se govori da je vještiji u kraćem pripovjednom obliku pa ga književni povjesničari često smatraju novelistom po vokaciji. Sklonost prema novelističkom načinu pripovijedanja očigledna je u njegovim romanima koji dijele značajke novelističkih kompozicija. Te se novele uglavnom sastoje od nekoliko slika iz života glavnoga lika koje su prožete opisima krajolika, prikazom raspoloženja, lirskim razmišljanjima i ladanjskim razgovorima te sjećanjima. To je vidljivo u primjeru zbirke *Pod starim krovovima*: „Svud naokolo nas javljala se jesen. - Dan, sva priroda i isto nebo, sve je to rekao bi disalo u sanljivom njenom titranju, spokojno se podavajući njezinu ljuljanju. Plavo nebo, ljeti tako sjajno i modro, sad se blijedim blijeskom nježilo; po njem brodili sitni oblaci, da se tamo na sjeveru zgrnu u jednu tmastu koprenu.“ (Gjalski, 2005: 49)

Nadalje, određenim načinom strukturiranja pripovjedne cjeline, Gjalski se još više odmiče od realističke matrice pa njegov pripovjedački postupak, zapostavljanjem događajnosti i čvrstoga zapleta te postavljanjem lika, njegovih osjećaja i razmišljanja u prvi plan čini pomak prema modernom psihologiziranju i prethodi hrvatskim modernistima, kao u primjeru *Janka Borislavića*:

„Bilo mu je kao da se je pred njegovim očima odgrnuo i odgatio dosadašnji zastor i da gleda jasno, bjelodano u sav taj tajnoviti postanak i uzrok svijeta, spoznaje njegove svrhe te čisto osjeća kako se od njega otkida sva dosadašnjost. U srcu mu nema nego želje za znanjem a u ništa se rasplinula sva njegova ljubav k mučeniku kalvarijskom i njegovim mukama.“ (Gjalski, 1996: 6)

Vrlo zanimljiv dio njegova opusa čine i novele u kojima također odustaje od već spomenute realističke matrice i okreće se psihološkim, odnosno parapsihološkim, mističnim i okultnim temama pišući *San doktora Mišića*, *Kobne slutnje*, *Notturmo*, *Mors* te *Ljubav lajtnanta Milića*.

(Hrvatski biografski leksikon)⁵ I u vlastitom rođenju, Gjalski pronalazi mistični predznak. Rodivši se u petak, u ponoć 26. listopada 1854., kao da bijaše predodređen u taj čudan čas zanimanjem za okultne pojave. (Galić, 2002: 50) Upravo ta sklonost okultnim temama i duhovima opisana je kroz protagonista *Ljubavi lajtnanta Milića*:

„Nije čovjek trebao da bude natrunjen romanticizmom ili misticizmom, a ipak se sva ta okolina doimaše nekako neobično – nekako sablasno. Duše se je i protiv volje morala gubiti u daleke daljine i sasvim odlijetati iz realne blizine; grabilo ju je tajanstvenim zamahom prekogroblje, i naprijed se rivala mrtva prošlost, uskršavale sjene davnih prilika – davnih časova.“ (Gjalski, 1996: 283)

Nadalje, što se tiče literarnih uzora, Gjalski nije bio prijatelj nikakvih literarnih škola, već se klanjao Turgenjevu, Daudetu, Zoli, Balzacu, Flaubertu, ali nikada nije izgubio smisao za ljepotu koja se nalazi u romantičnim piscima jer prema Gjalskom romanticizam jest otac realizma, koji opet može mirne duše pod svoje okrilje uzeti misticizam i simbolizam. (Sablić-Tomić, 2000: 103) Dakle, bio je pisac u čijem su se djelu uvijek ispreplitala i dopunjavala racionalna, realistička shvaćanja stvarnosti i njegova pomalo sentimentalno-romantična narav. Taj spoj romantičnog i realističnog te njihovo međusobno prožimanje, bitan je dojam koji ostavlja i veći dio njegove proze. (Šicel, 1982: 108)

Dakle, U hrvatskoj književnosti od 1890. godine dolazi do zaokreta gdje se zapostavlja široko fabuliranje, a od velikih mozaik-slika prelazi se na manje teme, ali zato s jačim prodorom u dubinu. Prema tome, roman se povlači pred pripovjednom prozom, a dominaciju preuzima novela s psihološkom motivacijom. Ukratko, društvenu problematiku zamjenjuje sve više analiza individualnih likova u razvoju. (Šicel, 1982: 111)

Prema tome, Gjalskijev rad dijeli se na tri skupine. Ponajprije, Gjalski je slikar uže Hrvatske i to onih velikih promjena koje su to područje zahvatile nakon povijesne godine 1848. i ukinuća kmetstva. U prikazivanje hrvatskog života krenuo je u 19. stoljeću kad su se posljedice 1848. osjetile u svom domašaju. Zaključno, odvažio se i na istraživanje ljudske psihe te misticizma i okultizma. (Frangeš, Živančević, 1975: 411 - 412)

⁵ Navedene činjenice preuzete su s internetskog izvora Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zadnja posjeta 9. 7. 2020. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6841>

Prvi je značajni sintetičar društva svoga vremena, kroničar jednog prilično kompliciranog doba, a predstavio se i kao jedan od prvih vjesnika impresionizma u hrvatskoj književnosti. (Šicel, 1982: 110)

Zaključno, ako bi samoga Gjalskoga pitali za njegov književni rad, rekao bi ovo:

„I jest — u svom literarnom radu ja nisam nikad za tim išao, da slijedim propise i zahtjeve ove ili one literarne struje. Nije mi ništa ogavnije nego ono dijeljenje i klasificiranje po raznim literarnim strujama i školama ili razdobljima. Dobra knjiga, uistinu dobra knjiga, sve ove od malih duhova i slabih glava podignute i dizane ograde pobjedonosno svladava i sveudilj širi svoje zrake - svoju svjetlost! Dobra racionalistička pripovjest osamnaestoga, snažni i dobri romantični roman iz prve polovine devetnaestoga vijeka, realistička engleska knjiga, a osobito ruska, uvijek će i imati svoga čitatelja i poštivaoca.“ (Sablić - Tomić, 2000: 106)

4. San kao psihološko sredstvo

Kao što nalaže *Hrvatski leksikon*, san percipiramo kao: „Niz duševnih pojava za vrijeme spavanja. Snovima se često pridavalo simboličko, a i proročansko značenje, od najstarijih civilizacija *Biblije*, *Ilijade* do psihoanalize. Prema Sigmundu Freudu, simboli koji se u snu javljaju predstavljaju cenzurirani oblik libidinoznih nagona.“ (Hrvatski leksikon)⁶

Ciklus Ksavera Šandora Gjalskog možemo protumačiti kao sud koji svojim zakonima plete mrežu u koju upliće ljudski individuum te ga naposljetku steže smrtonosnim zagrljajem. Prema tome, san je bitna spojnica između realnog i irealnog kod Gjalskog. Što je zanimljivo, čovjekovu dušu moguće je otkriti upravo putem snova. (Galić, 2002: 47) U svojim djelima Gjalski se vodi Schopenhauerovom tezom kako, ako je sve naša predodžba, onda ne postoji nikakva razlika između sna i jave jer njih formira ista funkcija mozga. (Pogačnik, 2000: 90) Drugim riječima, ono što mi sanjamo naše su podsvjesne želje koje želimo ostvariti. Dakle, sanjanje na neki način možemo smatrati maštanjem u nesvjesnom obliku. Sam Gjalski za sebe kaže da je po prirodi bio sanjar, što je hranilo naglašenu osjećajnost u njegovu promatranju i doživljavanju stvarnosti. (Milačić, 1992: 6)

⁶ Navedene činjenice preuzete su s internetskog izvora Hrvatski leksikon. Zadnja posjeta 13. 7. 2020. Dostupno na: <https://www.hrleksikon.info/definicija/san.html>

4.1. Odnos sna i filozofije u *Janku Borislaviću*

Filozofija Arthura Schopenhauera zauzima značajno mjesto u fantastičnim tekstovima Ksavera Šandora Gjalskog, kao i u njegovom cjelovitu opusu, ne samo kao potpora, nego i kao predmet osporavanja. (Grgić, 2016: 64)

Schopenhauerova filozofija u Gjalskijevim fantastičnim tekstovima pruža i pseudoznanstvenu podlogu nadnaravnim iskustvima, kao što su ukazanja, snovi i proricanja, koje je Schopenhauer nastojao objasniti s fiziološkog stajališta kao posebnu funkciju mozga kojom se proširuju ljudske mogućnosti spoznaje. Njegovi tekstovi polemiziraju i sa Schopenhauerovim poimanjem ljubavi koja se svodi na razinu tjelesnog nagona i požude. (Grgić, 2016: 65) Prema tome, kada Janko prvi puta ugleda Doricu, on okrivljava strast za svoje nagone:

„Neki đavao, ah, što - onaj stari zavodnik ljudi što ga nazivljemo spolnim instinktom, taj jedini i sve vjekove, sve vjere premašujući Mefisto - javi se u Janku pa taj filozof u kojega su gotovo sve požude, sve strasti zamrle, domisli se da bi s takvim prstenom mogao uljesti u sobu koje krasne žene u onaj čas kad polazi u postelju. Kao da mu je munja proletjela tijelom, tako ga ta misao ujede ili uzbuni a na svaki način silno ga uzruja i učini da mu je sva krv navalila i k srcu i k moždanima.“ (Gjalski, 1996: 17)

Međutim, Janko, iako osoba koja nastoji gledati ljubav kao nešto čisto, ne uspijeva izdići se nad svojim spolnim nagonima te neuspješno postaje žrtvom svoje požude:

„Noću pak odbjegavao ga san, a žudnja za divnim mladim stvorom sasvim ga razgarala; sav se je tresao od strasti, a zubi mu kao u groznici cvokotali. Kad je napokon teškom mukom usnuo, omamili bi ga raskošni prelesni sni za kojima je ujutru kod uranka žalio i trpio bolno što bijahu tek sni. Od slijepe želje sve se više rađala jasna misao da djevojka mora biti njegova. Malone pravio osnove kako će je zadobiti, a sva mu krv strasno buktjela kad je samo na to pomišljao. Ta silna pohota u koju je posve upao, učini ga potpuno gluhim za svaki glas savjesti koja je, uostalom, u razrovanom duševnom raspoložaju njegovu mogla biti tek posve slabašna.“ (Gjalski, 1996: 21)

Nakon što je spavao s Doricom, Janko doživljava potpuni slom te sebe portretira kao zločinca čije su ruke bile vezane nad njegovim životinjskim instinktom: „Ruke je kao pravi očajnik dizao k nebu, udarao se šakom po čelu i škripeći zubima od časa do časa muklim glasom

šaptao: „Oh, ja sam zločinac, ja divlja zvijer!“ Svejednako mu lebdjela pred očima slika kako je ostavio gore u sobi Doricu.“ (Gjalski, 1996: 82)

Naposljetku i krivnju prebacuje na Doricu, kao da on sam nije sudjelovao u tome činu: „Oh, taj čas nije moglo u njemu biti ni traga pravednosti, ni traga blagosti; previše je patio što mu je opet porušen čitav svijet, što opet gleda neumolnu prirodu i svu bijedu kojom dariva ljudsku dušu. Zato i nije osjećao kako je strašan kad je uskliknuo: „Jest, jest, kao svaka druga, kao svaka druga!“ (Gjalski, 1996: 83)

Sukladno tome, u djelima Ksavera Šandora Gjalskog, ljubavna veza s protagonistima nikada nije u cijelosti ostvarena zbog njihove prerane smrti, primjerice u *Ljubavi lajtnanta Milića*, a u pojedinim slučajevima i u potpunosti nedostižna. (Grgić, 2016: 65 - 66) Kod Janka, ljubav biva nedostižna jer seksualni čin smatra uništavateljem emocionalne ljubavi:

„Taj jadni ljudski duh! Tek tlapnja, opsjena, ludost bijaše misliti da možeš ljubiti a da ne budeš u isti čas ravan i najnižoj životinji. A ja mislim na blaženstvo! Nije, nije taj život, taj svijet za čovjeka, za njegov duh ovdje, nego je čovjek za nj tudijer. Cilj leži izvan nas. Ne ide život za našim savršenstvom nego za divljim pregnućem nekakve volje koja ne zna niti može znati svoga cilja. I jest bez izlaza, bez oslobođenja. Eto, sva ta moja bijeda jest u tom što se usudih pomisliti da ljudski duh jest nešto.“ (Gjalski, 1996: 84)

Istina je kako Gjalski intelektualizira i apstrahira ljubav prema ženi i općenito prikazuje ženske likove većinom kao aseksualna bića. (Galić, 2002: 55) Dakle, dok je Janko imao požudne snove, Doričini su opisani kao nevini: „I sa slatkim zadovoljstvom, sa blaženim, a opet čeznutljivim talasanjem u duši uroni u spominjanje na njega, pa kad su je ogrlili nevini sni, bila je sretna i blažena pokraj njega.“ (Gjalski, 1996: 52)

4.2. Odnos sna i ljubavi u *Ljubavi lajtnanta Milića*

Glavna tema *Ljubavi lajtnanta Milića* proročanski su sni koje Milić sanja. Proročanski sni, poput onog u *Snu doktora Mišića*, otkrivaju čovjekovu sudbinu te junaci nesvjesno bivaju unaprijed obaviješteni o svojoj sudbini. Dakle, Milićevi sni dovode ga u stanje tragedije, saznajući da nikada neće oženiti Anastaziju te da će joj ostati vjeran do svoje smrti. (Galić, 2003: 47)

Zanimljiva informacija jest da su se ljudi 19. stoljeća više bojali smrti bliskih osoba, nego vlastite smrti. Vjerojatno jer nakon smrti bliske osobe, oni su ti koji ostaju na Zemlji natjerani da oplakuju. U središtu toga kulta fascinacije smrću nastaje literarno naslijeđe koje odražava odnos prema smrti, pokojnicima, zagrobnoj egzistenciji ili jednostavno truplu. Prema tome, motiv za komunikaciju s prekogrobnim egzistencijama nalazimo u *Ljubavi lajtnanta Milića* kada se mrtva Anastazija ukaže Miliću i otkriva mu datum njegove smrti. (Galić, 2003: 53)

Dakle, u sljedećim primjerima vidljivi su snovi predestinacijskog karaktera: Milić sanja kako se neće oženiti Anastazijom (Stazicom), Stazica sanja svoju smrt te je na kraju vidljiv i prikaz mrtve zaručnice koja predviđa točan datum njegove smrti, koji je zapravo dvadeset i deveti rujan, datum njihova neostvarena vjenčanja. (Pogačnik, 2000: 91)

Kao što je već rečeno, Milić je u svome snu otkrio da se nikada neće vjenčati s Anastazijom, ali na zanimljiv način. U snu jasno dobiva informaciju da će biti daleko od nje, bila to druga osoba u njezinom životu ili nagovještaj vlastite smrti:

„Imao je ove noći čudnu sanju. Sanjalo mu se, da se sprema na vjenčanje. Sanja je bila tako jasna i točna, da je gotovo sve živjelo u njoj. Opazio je, da nema na sebi nikakvoga cvijetka ni nikakove pantljike, a ipak bi to morao imati kao mladoženja. A pogotovo čudno bilo je u crkvi. Pred oltarom, kad je imao da se postavi pokraj zaručnice, zamijeti, da je mjesto već zapremljeno, pa da kraj Stazice stoji neko drugi, neko čudnovato odjeveno, sasvim neobično čeljade, kojemo nije nikako mogao zagledati u lice, što više, za koje nije mogao znati, je li muško ili žensko. Milić je nadčovječnim naporom nastojao, da se protura bliže i odrine toga drzovitog nepoznanovića, ali sve mu nastojanje bijaše uzaludno, makar je strašno vikao i halabučio. I ujedared začuo je neku silnu i strašnu lomljavu, kao gruvanje topova i strijeljanje pušaka, pa se u tili časak više nije nalazio u crkvi već usred bitke kod

Leipziga, pa vidio pred sobom Francuza kirasira, kako zamahuje sambljom protiv njega.“ (Gjalski, 1996: 299)

Proročanski snovi vidljivi su i kod Anastazije kada sanjanjem svoga mrtvoga oca zapečaćuje svoju sudbinu: „Sanjala sam cijelu noć, da sam s ocem. Rekao mi je nekoliko puta, da se svakako nada, da ću moći doći čestitati imendan, ma da je tako daleko, - govoraše djevojka i zaplače za ocem.“ (Gjalski, 1996: 306).

Na kraju djela, Milićeva se sudbina ostvaruje prikazom mrtve Anastazije i nagovještajem smrti: „Došla mi je javiti, da ćemo napokon ipak biti sjedinjeni, da ću skoro k njojzi doći, da budemo zauvijek skupa i jedno. Najavila mi je dan moje smrti - i – to nisam pravo i točno čuo, ali opet siguran sam, da sam čuo – da kazala mi, da ću isti dan umrijeti kano i ona, a to je dvadeset devetoga septembra.“ (Gjalski, 1996: 309)

Osim proročanskih snova, vidljiva je sudbina lajtnanta i Stazice. Dakle, s početka samoga djela, uočljivo je kako će njih dvoje povezivati smrt. Ta se sudbina potvrđuje spašavanjem njegova života medaljonom koji mu je ona darovala: „Pisaše, da ga je u bitki zahvatila kugla, prodrla oklop, no zaustavila se o zlatni medaljon – križić, što mu ga je ona na odlasku poklonila.“ (Gjalski, 1996: 292)

4.3. Odnos sna i okultizma u *Snu doktora Mišića*

San doktora Mišića može se smatrati reprezentativnom za Gjalskijev model fantastične proze. To je pripovijetka koja izražava slom logičkog mišljenja pred snažnim uplitanjem oniričke logike. Nakon kratkog uvoda, u kojem se već mogu osjetiti naznake kasnijih događaja, čitava pripovijest funkcionira kao priča o gubljenju identiteta, koji se počinje pretvarati u košmar, vizije i opsesivne situacije. Snovi koje Mišić sniva postaju java te se slutnje pretvaraju u stvarne događaje. (Pogačnik, 2000: 92)

U opreci ljubavi i smrti, negativne konotacije koje se pripisuju motivu smrti, kao što su strah, egzistencijalna i ontološka nesigurnost i neproničnost dodaju fantastičnom učinku, dok motiv ljubavi, s druge strane, priziva većinom pozitivne konotacije. (Grgić, 2016: 59)

U *Snu doktora Mišića* nepoznata voljena žena pojavljuje se u Mišićevim snovima, slutnjama i čežnjama, a na koncu sam se Mišić u procesu obdukcije susreće s njezinim mrtvim tijelom. (Grgić, 2016: 66)

Kao što je već rečeno, Turgenjev je bio Gjalskome uzor i prema tome Turgenjevljeva posljednja fantastična novela, *Poslije smrti* slična je Gjalskijevu *Snu doktora Mišića* jer opisuje isti posmrtni oblik ljubavnog odnosa. Kao i doktor Mišić, protagonist Aratov isprva vjeruje u znanost no postepeno postane opsjednut ljubavlju prema zagonetnoj mrtvoj djevojci, koja je, kao i Mišićeva Ciganka, tamnoputa i glazbeno nadarena. (Grgić, 2016: 71-72)

Nakon preseljenja u dvorac, doktor Mišić pati od uznemirenih snova te su mu se najednom počele događati neobične stvari. Njihov početak popraćen je melankolijom koja bi doktora počela obuzimati tijekom jutra. Nadalje, počele su ga mučiti erotske težnje prema djevojci u snu. Pošto je bio skeptik, pojave je pripisivao probavnim smetnjama. Društvo je primijetilo promjene na njemu te ga je pokušalo odvratiti od tumačenja njegova problema fizičkim uzorkom. (Galić, 2003: 48) „Priznajete sami, da vam je probava u redu. Nisu dakle sni od pokvarena želuca. Ovako pak, jer ste nesposobni i jer nikako ne ćete da vjerujete, - eh – onda od tog raporta, u koji ste došli s drugim svijetom, ne ostaje u vašoj svijesti drugo nego ova melankolija. (Gjalski, 1913: 58-59)

Na žalost svih koji ga upozoravaju, Mišić odbija vjerovati u nadnaravno:

„Njegov moderni um bijaše logikom svojom, tako daleko od svega toga, da mu se čisto bolestan duhom pričinjao magnificus Radičević, koji je sve ove pripovijesti

htio protumačiti četvrtom dimenzijom, a starije vlastelinke koje su još bile romanticizmom natrunjene i silile se, da vjeruju pripovijestima, činile mu se neiskazno glupima. Zato i nije na njihova zastrašena pitanja, da li mu se već štogod prikazalo, mogao drugo odvratiti, nego da im se veselim, objesnim, gotovo homerskim smijehom u lice nasmije.“ (Gjalski, 1913: 54)

Batorić mu, dakle, objašnjava kako se sni u slučajevima kao što je njegov proročanski, za osobu koja sanja i najčešće dolaze kao upozorenje da ono što se treba dogoditi, nije povoljno za sanjača.

Milićevi snovi seksualne su prirode gdje sanja kako cjeliva nepoznatu djevojku. Što je zanimljivo, sasvim suprotno od Borislavića, Milić se na trenutke uspijeva odvojiti od seksualne ljubavi. Zanos o ljepotici ga je čuvao, da nije pao u glib proste zavjerske strasti. Duša mu je bila čista te je čeznuo za savršenim pojavama i samo u njima mogao je naći prilike da ugasi žednju duše svoje i tijela svoga. Taj ga je zanos tjerao da slijedi stope svoje znanosti kojoj se cijelom dušom predao i koja ga je vodila u najviše visine ljudskog duha. (Lőkös, 2009: 400)

Ugušenje erotske čežnje i seksualiteta bili su veliko opterećenje u psihi mladoga čovjeka. Sve to govori o usporedbi Gjalskijeva teksta s Freudovim učenjem o odnosu svijesti i nesvijesnosti. Naime, povijest Mišićevih snova freudovski je primjer kada pisac razotkriva problem ugušenih, prisiljenih nagona. (Lőkös, 2009: 404) Taj erotizam aludira na Gjalskijeve nakane za naglašavanjem značenja snova u sudbini čovjeka. (Lőkös, 2009: 406)

I u ovom slučaju sni proriču protagonistovu subinu kada Mišić sanja da je mrtav:

„Ujedared se promijeni ljuštura u drevnu posudu. Nikako se nije mogao dovinuti, kakva je to posuda. Najposlije pogodi. Bio je lijes. Sladak ugodni mir, osjećanje blaženstva i neopisive lakoće ispunjalo ga svega, a njezino tijelo još je ljepše – još sjajnije počivalo uz njega. Bog zna, kako dugo je to trajalo. On nije imao za to mjerila, niti je o tome razmišljao. Na jednom udari lijes o nekakvu hrid, a on sam padaše sve dublje i dublje. Neopisiva strava savlada ga, i on se probudi“ (Gjalski, 1913: 64-65)

Prema tome, ponovni nagovještaj smrti dolazi kada je usnuo scenu u krčmi gdje je netko pogodio djevojku bocom u sljepoočnicu. Sutradan dobiva poziv za obdukciju i mrtva je djevojka ona iz njegova sna. Za vrijeme obdukcije poreže se i nastupi otrovanje krvi: „Bilo mu je, kao da se nalazi pod osjećajem nekakva silnog apsolutnog zakona, koji vrši svoju

volju, na ništa ne pazeći, i protiv koje volje nema borbe ni otimanja. Sada mu tek bijaše posve jasan san njegov.“ (Gjalski, 1913: 86)

Mišić napokon shvaća da je ta djevojka bila anđeo smrti te da je njegova smrt bila sudbonosna: „Eto, dakle, - to je ona ukočenost tijela, to je onaj lijes – ono utapanje u strašnoj vodi, - oni njezini sišući cjelovi; sve je u snu bilo rečeno i pokazano. Mene je smrt čekala – od toga moja melankolija, - duša je moja u snu sve unaprijed vidjela. I moralo je tako biti“ (Gjalski, 1913: 87)

Dakle, kao opisano i kod lajtnanta Milića, sanajući pokojnike u svojim proročanskim snovima, otkriva nam da likovi Ksavera Šandora Gjalskog osjećaju dolazak hladne smrti, crne tmine i ništavila. (Galić, 2003: 56)

4.4. Odnos sna i tragedije u *Na groblju (Pod starim krovovima)*

U pripovijetci *Na groblju*, koja pripada zbirci *Pod starim krovovima*, Gjalski je opisao dvorac Gređice kraj Zagreba, u kojemu se rodio. Dvorac je opisan kao veliko zdanje koje je imalo trinaest lijepo namještenih prostorija, ukrašenim slikama i skulpturama, s velikom knjižnicom, baroknim pećima i obiteljskom kapelicom. Pogled se pružao na sve strane po slikovitoj okolini njegova plemićkog gnijezda. (Milačić, 1992: 7) Stoga, kroz lik Batorića opisano je kako je Gjalski volio uživati u tom krajoliku: „plاندovanje po tim dragim zagorskim brdima uvijek bilo puno tolikoga čara“ (Gjalski, 2005: 49)

Na groblju započinje opisom plemića, ali i seljaka. S divljenjem opisani su nadstojnik Janko i seljak Blaž Hrastinski o kojemu će kasnije biti riječi. Glavni lik ove pripovijetke, vlastelin Benko Stolniković, u borbama je protiv mađarona mislio na sebe i svoju obitelj, no kasnije ga pogađa strašna nesreća te gubi cijelu svoju obitelj. Na tom seoskom groblju sve je prošlost te svaki križ predstavlja jednu priču koja je za Batorića bolna. Pripovijetka govori o mirenju sa smrću te o kratkotrajnosti i nesigurnosti čovjekova življenja. (Milačić, 1992: 8)

Prema tome, *Na groblju* dočarava poetski zanos za starim vremenima, ali i opisuje stvarnost koja je za Benka Stolnikovića postala tragedija. (Milačić, 1992: 7) Naime, prvo mu žena umre, onda sin kojega je poslao u vojsku padne u boju, a nedugo zatim mlađi sin se u Pešti razboli. Nadalje, nakon kćerine udaje, ona se također razboli i umre, a najmlađi sin mu završi u zatvoru te nakon oslobođenja sam si oduzme život:

„Oh! - stari moj Benko - prihvatí začas Batorić - velik je to nesretnik. Kaže se: svaki nosi svoje breme, al to mu je sudbina baš navalila! Pa kad se zmislím, dok smo zajedno kano jurati bili v Požunu, kakav je to krasan, uman mladić bil. Svaki je mislil, taj bu od nas najdalje - bude najšretniji - a gle! kak mu se strašno i bedno razvil život. Je li tebi poznato?“ (Gjalski, 2005: 51)

Motiv sudbonosnog sna u ovome djelu vidljiv je kroz Batorića. Naime, on u snu uspijeva predvidjeti smrt seljaka Blaža. Činjenice koje govore da će Blaž uskoro biti mrtav jesu njegova očajnost i činjenica da je svjestan da za njega nema više vremena i nade:

„Sav umoran legao sam odmah u postelju. Al ne mogoh usnuti. Nekakav nemir - bojazan - što li, mučilo me. Napokon zaspim, al nemirno. Sanjalo mi se, da u moju sobu dolazi Blaž Hrastinski, sav blijed i drščući, pa me uzme silno moliti i zaklinjati neka umah k njemu pođem, da mi imade nešto silno kazati, a skrajnje da je već

vrijeme, jer njemu da je još ove noći ostaviti sve i otići nekud daleko. Ja kao da se nisam mogao odazvati toj molbi, a on na to briznuo plakati. Uto se probudim i san bijaše tako živahan, da sam ga se još i budan sjećao sasvim točno. Nisam doduše mnogo mario za nj - ali usnuti više ne mogoh. Drugo mi jutro već rano dojavili, da je Blaž one noći preminuo, u zadnji čas još naričući da mene nema kod kuće, jer da bih mu ja bio imao napisati oporuku. On je naime još pred večer k meni slao, no jer se još nisam bio vratio, kazali mu moji ljudi, da me nema kod kuće. Ovo sam međutim tek u jutro saznao - u isti čas, kada i smrt njegovu. Nije li to čudno? Pa kažu ljudi, da san laže.“ (Gjalski, 2005: 51)

5. San kao cilj

San kao cilj pothvat je na kojemu osoba radi, dok je san u smislu sanjanja nešto o čemu osoba potajno mašta i zamišlja. Zato takve želje (snovi) zahtijevaju akciju. Snovi se događaju bez ikakvoga truda, dok se za cilj treba potruditi i uložiti vrijeme i novac. Čak i u primjeru Petra Krešimira Kačića žrtvovati san za uspješnu karijeru:

„I nikada nije žalio za neprospavanom noći. Ta malo da nije vidio i osjećao, kako mu se duh spoznaje čitanjem tih knjiga sve više širi, kako mu se obogaćuje obzorje znanja, i on je uz užitak ove činjenice još spajao nade, nade dvadesetogodišnjeg mladića, koji pred sobom gleda daleko, daleko i nepregledno polje budućnosti - svoje budućnosti, kojoj ne treba drugo, nego da je ispuni. Pa kako će je ispuniti.“ (Gjalski, 1996: 10)

Prema tome, cilj se može smatrati i ispunjavanjem životne zadaće, kao u primjeru Kačića:

„Oh, sad je osjećao, da svaka zadaća ima svoje doba, da je za nj minulo vrijeme učenja, a nadošlo ono, kad je unutarnja neotkloniva potreba, da ispuni zahtjeve i zakone tihe prirode. Nešto raskošno i bujno zastruji mu cijelim tijelom, a znao je blizu nju, uzrok ovomu trzanju, pa odbaciv knjigu spremi se na šetnju, jer više nikako ne mogaše nemira svoga svladati.“ (Gjalski, 1996: 110)

Dakle, da je ustrajati i biti uporan vrijedno, potvrđuje kako sam Batorić ima dvije doktorske diplome:

„I sedamdeset i toliko godišnji starac, koji unatoč dvije svoje doktorske diplome tek sada postigao sigurno mjestance, malo da nije pred novim velikim županom pao na koljena od prevelike zahvalnosti. Prvput u njegovu životu, sreća mu se nenadano nasmijala; pa što za to ako je i ovaj smiješak još uvijek bio tako maćehinski - i toliko pun ironije.“ (Gjalski, 2005: 117)

Prema tome, rad na karijeri ponekad izgleda primamljivo i isplativo, no ne pod cijenu gubitka samoga sebe i ultimativne samoće.

5.1. Odnos sna i karijere u *U noći*

Roman *U noći* pokušaj je da se iznese kritička slika hrvatskog društva u trenutku njegova razvoja. Nekadašnji pravaš, ponesen dekorativnom argumentacijom Starčevićeve retorike, pokazuje kako je ona bespomoćna kad je došao trenutak velikog iskušenja. Rijetki su primjeri Augusta Harambašića, koji odbija karijeru da ne pogazi obraz. Mnogo su češći Žetići, Ibleri, Kršnjavi. I sam protagonist Petar Krešimir Kašić izabire karijeru nad političkim uvjerenjima. Stoga je Gjalski napisao u autobiografiji: „U romanu *U noći* želio sam da pokažem na kakve je žalosne i pogubne putove udarila naša mladež prije 1870., a da nisam slabu studiju učinio dao mi je život oko mene potpun dokaz. Moj zadnji kapitul romana još se nije u tiskari osušio na papiru, kad se je u zbilji upravo onako nešto desilo kako sam ja napisao.“ (Gjalski, 1996: 327)

Suprotno Kašiću, Narančić je bio materijalno zbrinut pa mu je stoga i bilo lako ostati čist nakon toga. Prema tome, Gjalski je na kraju, na njegovom primjeru, svojoj nesretnoj domovini poželio što više Narančića. (Frangeš, Živančević, 1975: 412) Dakle, *U noći* završava poklikom Narančića: „Daj nam, o Bože, poštenu kruh, oprostite nam grijeha naše, kako mi praštamo dužnicima našim; ne uvedi nas u napast, već izbavi nas od svega zla - i daj nam značajeva, daj nam značajeva!“ (Gjalski, 1996: 136).

U noći se smatra autobiografskim diskursom gdje Gjalski ostvaruje sporazum u kojemu je lik identičan autoru, pripovjedač je identičan liku ili je sveznajući, dok je fabula temeljena na fikcijskim događajima i situacijama. Prema tome, autor je u lik utisnuo tragove vlastita razmišljanja o društveno-političkoj zbilji te oblikovao psihogram vlastite ličnosti. Dakle, cjelokupnim književnim radom, Gjalski je nastojao prikazati sebe uključenoga u proces pretvaranja vlastitoga životnoga iskustva u tekst. (Sablić-Tomić, 2000: 99)

Protagonist romana, Kašić, ima najveću želju politički se ostvariti i dokazati da je patriot. Prema tome, česte su kritike prolaznika koji pričaju na njemačkom i mađarskom jeziku, a ne na materinskom hrvatskom: „Za njima idu gospođe i gospodične razgovarajući o toaletama i šeširima ili šapćući o najnovijem škandalu ove ili one poznate dame, služeći se kod toga jedino njemačkim jezikom, dakako takovim, koji bi rođeni Nijemci najteže razumjeli.“ (Gjalski, 1996: 15)

Prema tome, Kašićev cilj u politici bio je sloboda Hrvatske i otuđenost Mađarske i Austrije: „Zauzeti svom dušom i srcem samo za glavnu misao: slobodu domovine, i gojeći u srcu samo

mržnju i želju: satrti političke protivnike, u kojima gledahu glavnu zapreku uspjehu svojih političkih želja, bijahu oni za sve drugo gluhi i slijepi.“ (Gjalski, 1996: 42)

Međutim, njegov pothvat za političkim ostvarenjem prekidala je žudnja prema šepavoj djevojci Tinki:

„On je tonuo u taj rajski svijet sanjarenja. Slađana je struja raskošnih čuvstava najprije tiho, a onda sve snažnije i burnije talasala, i čistom mu dušom i neokaljanim tijelom provali vruća žarka strast dvadesetgodišnjega čovjeka, od koje počne sav drhtati, tresti se, kako se trese čvrsto tlo, kad preko njega projuri željeznički vlak. Na ovo se prene, sam se pred sobom prestraši i bolno zastidi.“ (Gjalski, 1996: 14)

Ubrzo, vidljiv je nagovještaj katastrofe jer ga Tinka ne ljubi i preferira njegovog političkog protivnika:

„Silno čeznuće stane nadimati Tinkine grudi; tajanstvene strune nedužne joj djevojačke duše počnu tresti od nekoga očekivanja, naslućuju nešto raskošno, blaženo, a na lijepim se usnama lelija besvijestan prelesni posmijeh. Pred očima joj saneno plove mile drage slike, obasjane žarom uzbuđenosti, kao maglice, što ih pozlaćuje mjesec, kada kraj njega plove. Oh, bijedni moj Kačiću! Kako su daleko ove misli, ovi sni - od tebe!“ (Gjalski, 1996: 51)

Nakon Tinkina odbijanja i njezine smrti, Kačić mentalno propada i ne uspijeva položiti ispit na fakultetu. Nakon toga, on odbacuje šansu za daljnim napredovanjem: „Gospodinu Kačiću i Žuniću - hm - jer - oni nisu pokazali zakonom propisanoga znanja, - jest, - prisiljeno je ovo povjerenstvo jednoglasno uskratiti osposobljenje i ujedno odrediti, da se tek nakon godinu dana mogu podvrći novomu ispitu.“ (Gjalski, 1996: 86)

Ponovnim dolaskom kod starih stanodavaca, Kačić se još jednom okušava u ljubavi. Naime, on sanjari o Ružici i nastoji samoga sebe uvjeriti da mu se ona ne sviđa. Zbog loše sreće u ljubavi shvaća da mu je ona nedostižna te predosjeća dolazak nevolje: "Pazite, što ćete sanjati!" - rekla mu na rastanku poslije večere šaljivo Ružica. Sad se sjeti toga i nasmije se. I on je čitave noći sanjao, da u velikoj žutoj vodi pliva - pliva k brijegu, na kojem stoji Ružica, no do njega ne može nikako doplivati.“ (Gjalski, 1996: 107)

Nakon svih nedaća, Kačić smatra da su ga loši snovi i sudbina sabotirali i da je to razlog političkog neostvarenja, a ne njegova brzopletost i prokrastinacija:

„Postade sada sujevjeran, pa kako je uvijek grozno i teško sanjao, svako je jutro od Šmirganzice uzimao sanovnik i ondje pogađao značenje svojih sanja, bojeći se unaprijed zla tumačenja, a ne vjerujući dobromu. Tako bivaše svakim danom gore. "Otkuda za volju Božju smažem toliko glupe strpljivosti, da ne podlegnem tim strašnim nepravilnostima, ovoj prokletoj nevolji?“ (Gjalski, 1996: 124)

Naposljetku, biva prisiljen odbaciti svoje političke misli i svoj stav kako bi sebi i Ružici pružio lagodan život. Tim činom Kačić odbacuje sve o čemu je dotada sanjao i trudio ostvariti. On izabire moralnost nad političkim uvjerenjima: „Sad pohiti ravno u Hojkićevu pisarnu. Pomisao, da bi mogao izgubiti Ružicu, bijaše za nj nesnosna. On ju je ljubio svom dušom i cijelim srcem; gotovo ne mogaše pomisliti, da bi mu jedan čas bilo moguće živjeti bez nje. "Oh, a neću li potpisati ono, ja je izgubih, ja sam bez kruha!" (Gjalski, 1996: 135)

Zanimljivo je što sam Kačić na početku sanja da će ga Bolić i Tinka upropastiti. Prema tome, Bolić uništava njegovo prijateljstvo s Narančićem i školsku karijeru, dok mu Tinkino odbijanje slomi srce:

„Već u polusnu bijaše mu još uvijek, kao da pred njim lebdi umna i lijepa glava Bolićeva. Zatim se ukaza pred njim milo nježno lice Tinkino. Ni sam nije znao, kako mu ona taj čas na um dolazi, no čuvstvom kao da je naslućivao, da ova dva lica imadu u njegovu životu odlučno značenje i da je taj današnji dan za nj od zamašaja za svu budućnost.“ (Gjalski, 1996: 20)

Dvije godine nakon objavljivanja u *Vijencu*, Gjalski je dobio nagradu čitateljstva za najbolje djelo godine. Prema tome, starčevićanac Ante Kovačić, inspiriran Gjalskim, predosjećajući vlastitu sudbinu i videći isto rasulo, slika još tragičniju viziju khuenovske Hrvatske pisanjem djela *U registraturi*. (Frangeš, Živančević, 1975: 272)

5.2. Odnos sna i propasti aristokracije u *Pod starim krovovima*

Odličan spoj realističnog i romantičnog definira zbirku *Pod starim krovovima* kao njegovo najbolje djelo. Opisi unutrašnjosti njegova doma oslikavaju Gjalskijevu ljubav prema rodnoj kući i zavičaju. Prikazuju se sretne slike djetinjstva i mladosti, zavičaj, portreti predaka i davna vremena u noti nostalgije:

„Tik do samoga dvorca bila je drvena, niska crkvice, posvećena sv. Križu, a umah nešto dalje sterao se vrt, onakav veliki vrt naših baba s uskim puteljcima, ogromnim lipama, visokim voćkama, a u sredini s gustim grabarjem, prirežanim prema ukusu osamnaestoga vijeka; zatim nepregledno dvorište s mnogim dugim zgradama, slamom pokritima, koje su sve na okupu neuredno stajale i bile odijeljene od kućice za kuhinju, jedine od sviju zidane. Sve je to podavalo vjernu sliku nekadašnjega života; sve je to ostalo iz davnih vremena.“ (Gjalski, 2005: 6)

No, njegova je namjera bila ujedno i prodrijeti u ljudsku dušu i psihologiju čovjeka. Gjalski jednostavno prelazi na teme koje ga zaokupljaju u tom razdoblju: tajne čovječje duše, neumitnost sudbine i položaj čovjeka u odnosu na zakonitosti koje upravljaju svijetom. (Galić, 2003: 46)

Pod starim krovovima smatra se autofikcijom gdje Gjalski ostvaruje sporazum u kojemu je lik identičan autoru, pripovjedač je identičan liku ili je sveznajući, dok je fabula temeljena na fikcijskim događajima. Autor je u tada u lik utisnuo vlastita razmišljanja o društveno-političkoj zbilji. Dakle, cjelokupnim književnim radom Gjalski je nastojao prikazati sebe uključenoga u proces pretvaranja vlastitoga životnoga iskustva u tekst, što primjećuju gotovo svi njegovi kritičari. (Sablić – Tomić, 2000: 9)

Pišući o zagorskim plemenitašima i načinu života zagorskih kurija, Gjalski je taj svijet doživljavao na izrazito lirski način. Opisuje se trenutak kada su se u društvenom životu počele događati promjene koje su uzdrmale miran način života te se nemir počeo uvlačiti u cijelu plemićku i plemenitašku društvenu klasu. Ona je naglo počela slabiti, nestajati te je doživjela tragediju. Najbolji primjer toga jest pripovijetka *Perillustris ac generosus Cintek*, u kojoj je pisac prikazao deformacije što se javljaju u psihi čovjeka čije se društvo neimovno ruši (Šicel, 1982: 108 - 109) Dakle, nakon gubitka zemljišta, Cintek izjavljuje ovo:

„Dakako - dakako - ja sam poludio! - počeo vikati. - Trčite po barbira, da mi žilu pusti. Kako i ne bih kod takove krivice - kod takove nesreće! A nitko se i ne miče, da me

obrani, da mi spase moj dom. Ali - takvi su Hrvati! Ja, njihov nekadanji zemaljski gospodin, gubim tu sve - a oni ni da bi prstom maknuli! Oh - to je nered - takvo šta nema više u svijetu!“ (Gjalski, 2005: 154).

Gjalski je sudbinu svoje klase osjećao kao ljudski i nacionalni problem. Dok je dubrovačka aristokracija u 19. stoljeću osuđena da bude prazni dekor moćne carevine, zagorska je šljivarija počela živjeti u juridički preciziranoj situaciji. Nacionalni je položaj postao težak, puk je oslobođen kmetstva, a batorićima i cintekima ostalo je ili da se svađaju sa seljacima, ili da se sramno mire sa novom situacijom. Prema tome, Batorić se zavadio oko zemlje sa seljacima koji više nisu kmetovi. Nakon što je dobio nagodbu, seljaci su mu spalili štalu, a potom i dvor. Tim činom su ga učinili beskućnikom i naposljetku ubili: „Od onoga časa kad je počela gorjeti kurija, Batorić je stajao nepomičan sred dvorišta. Ništa nije govorio ni jadikovao, već je sveudilj gledao strašni taj prizor, koji mu je otimao njegovu milu, za nj svetu kuriju, koji ga je učinio beskućnikom.“ (Gjalski, 2005: 18)

Prema tome, imućnije plemstvo moglo je prihvatiti ulogu koju namjenjuje Gjalski da i u modernome vremenu postupe kao njihovi predci koji su: „s divnom ustrajnošću živjeli za svoju od svijeta strana mučenu Hrvatsku i čekali svaki čas smrti: Pro Deo et Patria,“ (Gjalski, 2005: 6) ili se upustiti u više sramne kompromise kako bi zaštitili svoje klasne interese postupcima kojih je puna hrvatska realistička književnost. Otuda je sentimentalni odnos Gjalskoga prema prošlosti želja da se plemićima ukaže kako su im predci bili patriotičniji od njih danas. (Frangeš, Živančević 1975: 417- 418)

Dakle, prema svjedočanstvu iz djela *Pod starim krovovima*, Gjalski je tugovao i zbog nestajanja moralnih vrijednosti plemićkoga života zlatnog doba hrvatskoga plemstva s kraja 18. i početka 19. stoljeća. (Lőkös, 2009: 396 - 397) Prema tome, Batorić izjavljuje ovo:

„Oho, oho, amice Feri! -ti ćeš mi oprostiti, ali mi smo ovdje u staroj hrvatskoj kući kojoj, ja bih rekao, svetlost se upravo u tome sastoji da je svakomu slobodno reći što hoće, a da ne treba da se boji posljedica. Dopusti, takvih nazora o dužnosti ja ne razumijem i hvala bogu što sam živio u doba kad ih nije nitko još razumijevao. Što se među prijateljima razgovara, to je svojina tih prijatelja i njihova društva, a među čestitim ljudima ne ide nikada dalje.“ (Gjalski, 2005: 65)

U njegovoj mladosti, Batorićev san bio je učiniti oca ponosnim i postati županijski odvjetnik.: „I svršio je filozofiju mladi Kornel, a da nije pao ni u jedan vrtlog burnih sanjarija, pretjeranih

misli i mladenačkih ludorija. Kao da je imao samo jedan cilj, a taj bijaše da bi na koncu godine u klasifikaciji čitao svoje ime među prvima.“ (Gjalski, 2005: 12)

Međutim, Batorićev san za radom uništava njegovu šansu za ljubav i bračnim životom:

„Uvijek i suviše zabavljen javnim poslovima od prve svoje dobi, nije dospio da pomisli na ženidbu. Za mladosti vazda je odgađao, samo da ga ne priječi u nastojanju oko njegovih ciljeva, kasnije pak nije bilo tomu prilike. Pa i nije nikad počutio potrebe - tek sada, kad je odstupio, osjeti u jedan tren svu gorčinu života bez obitelji. K tomu se još javi plemenitaška savjest. Čitav onaj dugi niz proslavljenih muževa imao je završiti on kano posljednji! To ga je još najviše boljelo“ (Gjalski, 2005: 14)

Na koncu, nakon što poželi ponovno uvidjeti staru ljubav Beatu da se napokon oženi, Batorić ju ne pronalazi te saznaje za njezinu smrt, koja ga shrva: „Na starom licu moga illustrissima vidio sam kadagođ po dvije krupne suze - a kada je svećenik uzdigao bolni: - Miserere - složio se starac iznemogao u klupu i sakrio lice u obje ruke.“ (Gjalski, 2005: 99)

Dakle, do svoje smrti, Batorić je kao tradicionalist imao sljedeći san, koji se nažalost ne ostvari:

„Ja bih želio da svi Hrvati više cijene svoje običaje, jer ih to najsigurnije čuva od tuđinstva, pa i hrani u narodu poštovanje samoga sebe i ponos. Ali, dakako, u nas se baš radi naopako! Toga više nema možda u čitavom svijetu. Uvijek nam je na ustima slavna prošlost djedova, a ipak nijedan narod nije tako brzo, tako lako zabacio stare uredbe. Oglledajte redom. Naše županije propale, reklo se da je to "antikvirana" uredba; gradovi kao majmuni uzeli u svem oponašati Švabe - ama što ću dalje, ta samo ime već napustiše Hrvati!“ (Gjalski, 2005: 45)

Prema Šrepelu, junak ove tragedije jest starija generacija našega zagorskog plemenitaškog svijeta, koja je vjekove bila čuvarom hrvatske narodnosti, ali je najzad u opreci s novim dobom propala. Odatle i ona melankolija koja je ovila junake i prizore piščeva pripovijedanja. Stoga, ove crtice u duši čitatelja ostavljaju nekakav žalac, koji mu ne da da zaboravi na priče u *Pod starim krovovima*. I čitateljima nehotice misli ponovno lijeću na djelo, kako bi u njemu potražili ljude staroga poštenja! (Šicel prema Šrepelu, 2005: 252)

Zaključno, Gjalski je oslikao jednu specifičnu hrvatsku stvarnost i to na najbolji mogući način, dobro odmjerenim i adekvantim odnosom lirizma i realizma, impresije i analitičnosti. (Šicel, 1982: 109)

6. Zaključak

Gjalski u svojim djelima unosi privatne priče u kojima se nazire i društveno-politička matrica, ne samo vremena kada je živio, već i drugih vremena koja čine odmak od glavnoga tijeka radnje radi njegova usporavanja, objašnjavanja događaja ili autointerpretiranja književnih tekstova, kao i vlastite književne poetike. Cilj je bio uvjeriti čitatelje da autor uzima iz svoga života modele, ali su to ipak bile samo sanje jer kako je i sam autor istaknuo da su njegova djela ipak kreacije njegovih snova i fantazija. Poznato je da je Gjalski kao mladić satima maštao gledajući kroz prozor svoga doma. Tako da, nije ni čudo što je baš san dominantan u njegovoj prozi. U svom traganju za tajnom duše, on će kao najdirektniji način otkriti motiv sna koji mu se predočuje u obliku zrcala duše, onog misterija u kojem se otkrivaju i manifestiraju neobjašnjive tajne i slutnje čovjekove sudbine. (Šicel, 1984: 171) U *Janku Borislaviću* dokazuje kako inteligentni ljudi previše vremena provode analizirajući svaki san i događaj. Dakle, Gjalski nije poklonik i zagovarač realizma kao isključivog stilskog postupka, što je vidljivo i u samom Borislaviću, polemizirajući pojam ljepote u opoziciji ljubavi kao zadovoljenju strasti i platonske ljubavi. (Šicel, 1984: 69) Prema tome, služeći se humorom, karikaturom pa čak i satirom, Gjalski je sebi omogućio distancu potrebnu da realno oslika jednu specifičnu hrvatsku stvarnost i to na najbolji mogući način: dobro odmjerenim odnosnom lirizma i realizma, impresije i analitičnosti. (Šicel, 1984: 128) Nadalje, *Ljubav lajtnanta Milića* pokazuje kako žalost, tragedija i podsvjesno razmišljanje o mrtvima mogu dovesti do sanjanja istih, *San doktora Mišića* objašnjava kako je moguće vjerovati u ono irealno i nadnaravno te *Na groblju* dokazuje kako je smrt prirodni dio života te da ljudi nekada mogu predosjetiti tragediju. Jasno je, dakle, s obzirom na piščeve namjere, da će zanimajući se za čovjekov psihički svijet, imati pred očima junake najvećim dijelom emocionalno hipertrofirane, u stvari labilne likove, koji se s takvim psihološkim stanjima nameću kao odlični mediji za doživljavanje i prezentiranje okultističkih svojstava i čovjekovih preokupacija. (Šicel, 1984: 170) S obzirom da je bio iz Zagorja, nije ni čudo da obožava svoj rodni kraj te da isti opisuje u djelima *U noći* i *Pod starim krovovima*. Priroda i krajolik opisani su kako dovode do smirivanja duše i iscjeljivanja, dok je gradski stil preužurban. Po naravi, Gjalski je bio senzibilan te predestiniran da snagom svoje umjetnosti izrazi te specifične ambijente Hrvatskog zagorja, ali i vještinom realista naslutiti probleme i opisati ne samo blage i skladne lirske ugođaje, nego i one konfliktne situacije. (Šicel, 1984: 24) Njegovi opisi prirode, topli izrazi za prirodne ljepote, opisi ljudi, njihove sanje i umjetnički zanos, sve je to prikaz Gredica i njihove okoline. Dakle, Gjalski je cijelu svoju

osobnost do kraja ugradio u svoja literarna djela. (Šicel, 1984: 24) Kačić, u djelu *U noći* prikazuje želju za političkim ostvarenjem i neovisnosti Hrvatske, koje propadaju u vodu kada shvati da mora misliti na svoju obitelj i ostaviti sanjarenja po strani. Tako je Gjalski promatrajući krug intelektualnog društva svoga vremena uočavao negativne pojave, kao što su karijerizam, poltronstvo te nekarakternost koje su najčešće uvjetovane materijalnom bijedom u kojoj se hrvatski intelektualac našao. (Šicel, 1984: 144) Što je zanimljivo, Kačić nesumnjivo nosi određene autobiografske crte samog autora: ne snalazi se najbolje u društvu ljudi iz nižih i srednjih građanskih slojeva, od narodnjaka postaje pravaš, a na kraju prihvaća državnu službu. (Šicel, 1984: 160) Suprotno tome, u noveli *Pod starim krovovima*, Kornel Batorić uspijeva u svojoj karijeri, no nikada ne ostvari san o ženidbi. Prema tome, vrijeme ga pregazi i on umre sam gledajući kako mu dom zavija plamen, simbolizirajući kako više nema ništa. Zaključno, Ksaver Šandor Gjalski bio je pisac u čijim su se djelima uvijek ispreplitala i dopunjavala racionalna, realistička shvaćanja stvarnosti i njegova pomalo sentimentalno-romantična narav. Dakle, njegova izraženost sanjarenju tijekom pisanja, hranila je naglašenu osjećajnost u promatranju i doživljavanju stvarnosti. Prema tome, nije ni čudo što je san bitna spojnica realnog i irealnog kod Gjalskoga. Konačno, kako sam Gjalski nalaže, svaki pojedinac neka si čuva svoju umjetničku individualnost te svoju slobodu. Samo tako bit će moguće da će uvijek stvoriti ono što mu duša najbolje i najljepše može iznijeti. (Šicel, 1984: 76)

7. Literatura

Izvori:

Gjalski, Ksaver Šandor, 1913. *San doktora Mišića*, u: *Tajanstvene priče*, Sveukupna djela, Serija II – svezak V., Zagreb: Naklada piščeva

Gjalski, Ksaver Šandor, 1996. *Janko Borislavić*, u: *Pripovijetke i članci*, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb: Matica hrvatska

Gjalski, Ksaver Šandor, 1996. *Ljubav lajtnanta Milića*, u: *Pripovijetke i članci*, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb: Matica hrvatska

Gjalski, Ksaver Šandor, 1996. *U noći*, Zagreb: Matica hrvatska

Gjalski, Ksaver Šandor, 2005. *Pod starim krovovima*, u: *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*, Moja knjiga, Zagreb: Školska knjiga

Literatura:

Frangeš, Ivo, Živančević, Milorad, 1975. *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb: Mladost

Galić, Gordana, 2003. *Misterij sna i slutnje Ksavera Šandora Gjalskog*, u: *Zbornik radova*, sv.3., Zadar, str. 45-57.

Gjalski, Ksaver Šandor, 1996. *Za moj životopis*, u: *Pripovijetke i članci*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 316-328.

Grgić, Kristina, 2016. *Motiv mrtve ljubavi u Jorgovanićevoj i Gjalskijevoj prozi*, u: *zbornik radova XVIII.*, Fantastika: problem zbilje, Zagreb, str. 58-76.

Hrvatski biografski leksikon, *Gjalski, Ksaver Šandor* Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zadnja posjeta: 9. 7. 2020. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6841>

Hrvatski leksikon, *San*. Zadnja posjeta: 13. 7. 2020. Dostupno na: <https://www.hrleksikon.info/definicija/san.html>

Lőkös, István, 2008. *Dvije dimenzije strukture Gjalskijeva romana "Janko Borislavić"*, u: *Croatia et Slavica Iadertina*, vol. 4 no. 4., Zadar, str. 381- 400.

Lőkös, István, 2009. *Misticizam, okultizam ili simbolistički pokušaji (Okultistično-mistične pripovijesti K. Š. Gjalskoga)*, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 5 no. 5., Zadar, str. 395-408.

Milačić, Karmen, 1992. *Stvarnost i snovi u pripovijetkama Ksavera Šandora Gjalskoga*, u: *Izabrane pripovijetke*, Zagreb: Školska knjiga, str. 5-11.

Pogačnik, Jagna, 2000. *Fantastična proza Ksavera Šandora Gjalskog*, u: *Dani hvarskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, vol. 26. no.1., Hvar str. 84-96.

Sablić-Tomić, Helena, 2000. *Autobiografski diskurs Ksavera Šandora Gjalskog*, u: *Dani hvarskog kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, vol. 26. no.1., Hvar str. 97-113.

Šicel, Miroslav, 1982. *Hrvatska književnost*, Zagreb: Školska knjiga

Šicel, Miroslav, 1984. *Gjalski (Monografija,)*, Zagreb: Globus

Šicel, Miroslav, 2005. *Izbor iz kritičke literature o Ksaveru Šandoru Gjalskom*, u: *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*, Moja knjiga, Zagreb: Školska knjiga, str. 252-255.